

Ontleden

Persoonsvorm

3 trucjes om de persoonsvorm te vinden zijn:

1. Maak van de zin een vraagzin. Het werkwoord dat vooraan komt te staan is de persoonsvorm.
2. Zet de zin in een andere tijd, de persoonsvorm veranderd mee.
3. Zet de zin in het meervoud als het enkelvoud is of in het enkelvoud als het meervoud is. De persoonsvorm veranderd mee.

Je hebt een soort persoonsvorm waar deze trucjes niet bij werken. Deze noem je de gebiedende wijs. Hierdoor wordt een gebod, een bevel, een verzoek, een raad, enzovoort uitgedrukt. Je kunt de persoonsvorm wel vinden in deze zin door de zin in enkelvoud of meervoud te zetten.

Onderwerp

Je kunt het onderwerp vinden door de vraag te stellen:

- Wie + persoonsvorm?

Werkwoordelijk gezegde

Dit zijn alle werkwoorden in een zin met alles wat bij deze werkwoorden hoort.

1. Francien *stond* maar *te kijken*.

Het woordje *te* wordt in deze zin ook meegerekend tot het werkwoordelijk gezegde. Ook de vaste aanvullingen van splitsbare werkwoorden worden tot het werkwoordelijk gezegde gerekend. Voorbeeld:

2. De politieauto *haalde* ons *in*.

Het woordje *zich* (en de daarmee overeenkomende vormen *me*, *je*, *ons*) wanneer dat niet weglaatbaar of vervangbaar is, wordt ook meegerekend tot het werkwoordelijk gezegde. Voorbeeld:

3. Pieter *schaamde* zich diep.

Naamwoordelijk gezegde

Behalve werkwoordelijke gezegdes bestaan er gezegdes die bij de persoonsvorm een noodzakelijke aanvulling krijgen die niet werkwoordelijk is. Vergelijk:

1. Jenny was uitgegleden.
2. Jenny is ziek.
3. Leo wordt geholpen.
4. Leo wordt monteur.

In zin 2 en 4 zijn *ziek* en *monteur* naamwoorden en vormen samen met de persoonsvorm het naamwoordelijk gezegde.

We noemen *is* en *wordt* het werkwoordelijk deel van het naamwoordelijk gezegde en *ziek* en *monteur* het naamwoordelijk deel van het naamwoordelijke gezegde.

Naamwoordelijke gezegdes kunnen alleen worden gevormd met een van de volgende werkwoorden, die koppelwerkwoorden genoemd worden: *zijn, worden, blijken, schijnen, heten, dunken, voorkomen, lijken, blijken*. Hieronder zie je van elk koppelwerkwoord een voorbeeld; de naamwoordelijke delen zijn cursief gedrukt:

5. Caroline is *docente aan een sociale academie*.
6. Dat wordt *gedonder*.
7. Ondanks de vermageringskuur blijft hij *enorm dik*.
8. De kachel bleek *aan*.
9. Hij leek me *ernstig in de war*.
10. De patiënt scheen *stervende*.
11. Onze nieuwe buurjongen heet *Frits van Duren*.
12. Dat dunkt me *onvoldoende*.
13. Dat komt me *hoogst merkwaardig* voor.

Als je niet zeker bent of het een naamwoordelijk gezegde betreft, kun je door middel van *dat* kijken of het een naamwoordelijk deel betreft. Vergelijk:

14. Rudi was *in de wolken*; *dat* was ie (en niet –daar was-ie)
15. Het vliegtuig was *in de wolken*; *daar* was ie (en niet –*dat* was-ie)

Over het gebruik van koppelwerkwoorden is nog wel 1 opmerking:

Wanneer de werkwoorden *zijn, worden, blijven, schijnen*, enzovoort zonder naamwoordelijk deel voorkomen, zijn het geen koppelwerkwoorden, maar zelfstandige werkwoorden.

Bijvoorbeeld:

- a) Mieke was in de voorkamer. (*zijn* = zich bevinden)
- b) Wat niet is, kan worden. (*worden* = ontstaan)
- a) De zon schijnt fel. (*schijnen* = licht geven)
- b) Emmy blijft lang vanavond (*blijven* = vertoeven)

Lijdend voorwerp

Het lijdend voorwerp kun je vinden door de vraag te stellen: Wie/wat + gezegde + onderwerp?

In een zin met een naamwoordelijk gezegde komt geen lijdend voorwerp voor.

- Joop verdient een topsalaris.
(Wat verdient Joop? Een topsalaris (= lijdend voorwerp))

Een lijdend voorwerp begint nooit met een voorzetsel. Uitzonderingen zijn slechts schijnbaar, bijvoorbeeld:

- Gerard Reve schreef *Op weg naar het einde*.
Op weg naar het einde is de titel van een boek.

Meewerkend voorwerp

Het meewerkend voorwerp kun je vinden door de vraag te stellen:
Aan/Voor wie/Wat + gezegde + onderwerp + lijdend voorwerp.

1. Johan gaf zijn vriendin een nieuw horloge.
(Aan wie gaf Johan een nieuw horloge? Zijn vriendin)

Afhankelijk van de plaats van het meewerkend voorwerp in de zin, kan *aan/voor* worden toegevoegd of juist weggelaten. Voorbeeld:

- 2a. Die zaak was *Wim* niet duidelijk.
- 2b. Die zaak was *voor Wim* niet duidelijk.

Bijna altijd duidt het meewerkend voorwerp een levend wezen aan. Soms kunnen ook niet levende zaken als meewerkend voorwerp optreden. Voorbeeld:

3. Ze heeft *die schuurdeur* een goeie opknapbeurt gegeven.

Bijwoordelijke bepaling

Een zinsdeel dat niet voldoet aan het hiervoor genoemde, noem je een bijwoordelijke bepaling. Deze geeft een nadere bepaling van het door het gezegde vermelde. In de volgende voorbeelden staat de bijwoordelijke bepaling cursief:

1. De oude heer Takma liep *over de brug*.
2. *In het weekend* fietsen we naar het strand.
3. *Gisteren* was het mooi weer.
4. *Misschien* is het morgen mooi weer.
5. Dit boek is geschreven *door Vestdijk*.
6. *Snel* liep Wim *over de sintelbaan*.
7. *In Kobe* werd Couperus *ernstig* ziek.

Bijvoeglijke bepaling

Dit is niet een zinsdeel, maar een deel van een zinsdeel. Het zegt iets over een zelfstandig naamwoord.

Bijvoorbeeld:

1. De *oude* man liep door de *donkere* straat naar huis.
2. In het café *van de stad* zitten de *dronken* mannen te eten.

De schuin gedrukte woorden zijn bijvoeglijke bepalingen.

Woordsoorten

Lidwoord

Je hebt drie lidwoorden *de*, *het* en *een*. *De* en *het* zijn bepaalde lidwoorden. *Een* is een onbepaald lidwoord.

1. *De* jongen zag *het* meisje.
2. *Een* jongen zag *een* meisje.

In zin 1 gaat het om een bepaalde jongen: spreker en hoorder weten beiden om wie het gaat. In zin 2 weet je dat niet. Het bepaalde lidwoord in het meervoud is altijd *de*.

3. *De* jongens zagen *de* meisjes.

Zelfstandig naamwoord

Een zelfstandig naamwoord kan altijd voorafgegaan worden door *de*, *het* of *een*. Zelfstandige naamwoorden zijn: Dingen, dieren, planten, mensen en namen. De meeste zelfstandig naamwoorden kunnen ook in meervoudsvorm voorkomen. Voorbeelden:

bloem	de bloem	bloemen	de bloemen
boek	het boek	boeken	de boeken
tafel	een tafel	tafels	de tafels

Sommige zelfstandige naamwoorden komen alleen in een meervoudsvorm voor.

Andere zelfstandige naamwoorden komen alleen in het enkelvoud voor, bijvoorbeeld: aanleg, kennis, hoop, begin.

Bijvoeglijk naamwoord

Bijvoeglijke naamwoorden kunnen voor een zelfstandig naamwoord geplaatst worden, bijvoorbeeld:

hoog	een hoge boom
duidelijk	een duidelijk standpunt
blauw	het blauwe boek

Een ander vormkenmerk is, dat van zeer veel bijvoeglijk naamwoorden een vergrotende en overtreffende trap gevormd kan worden, bijvoorbeeld:

hoog	hoger	(het) hoogst
duidelijk	duidelijker	(het) duidelijkst
blauw	blauwer	(het) blauwst

Stoffelijke bijvoeglijk naamwoorden geven aan waarvan het achter komende zelfstandig naamwoord van gemaakt is. Deze bijvoeglijk naamwoorden eindigen altijd op –en, bijvoorbeeld:

hout	het houten huis
zijde	de zijden sjaal
katoen	de katoenen deken

Een uitzondering op de regel zijn de nieuwere stoffen zoals: aluminium. Deze schrijf je zonder –en.

Het *aluminium* vliegtuig.

Telwoord

Telwoorden zijn te onderscheiden in rangtelwoorden en hoofdtelwoorden.

- Hoofdtelwoorden duiden een aantal aan. Voorbeeld: één, twee, drie, veertig, honderd.
- Rangtelwoorden duiden een door tellen bepaalde plaats in een volgorde of rangorde aan. Voorbeeld: eerste, tweede, derde, veertigste, honderdste.

Wanneer telwoorden nauwkeurig een getal aangeven, heten ze bepaalde telwoorden (zoals vier, twintig, honderd vijf); wanneer ze dat niet doen, heten ze onbepaalde telwoorden (zoals veel, verscheidene, enkele). Zo kunnen we onderscheiden:

- Bepaalde hoofdtelwoorden, bijvoorbeeld vijf, driehonderd;
- Onbepaalde hoofdtelwoorden, bijvoorbeeld enkele, verschillende;
- Bepaalde rangtelwoorden, bijvoorbeeld vijfde, driehonderdste;
- Onbepaalde rangtelwoorden, bijvoorbeeld hoeveelste, zoveelste, laatste.

Niet ieder woord dat een getal noemt, is een telwoord. In de volgende zinnen vinden we zelfstandige naamwoorden, zoals uit het gebruik van lidwoorden of meervoudsuitgangen blijkt.

1. Hij heeft een zes gegooid.
2. Bij het mondeling haalde ze twee achten en één zeven.
3. Je moet je achten wat duidelijker schrijven.

Werkwoord

Werkwoorden hebben als kenmerk dat ze als persoonsvorm kunnen voorkomen. Als persoonsvorm geven ze aan in welke tijd de handeling of het gebeuren in de zin plaatsvindt. Er kunnen drie hoofdgroepen van werkwoorden onderscheiden worden: zelfstandige werkwoorden, koppelwerkwoorden en hulpwerkwoorden.

Zelfstandige werkwoorden

Zelfstandige werkwoorden zijn werkwoorden die door middel van een persoonsvorm zelfstandig een gezegde kunnen vormen, zoals *spelen*, *fietsen* en *opbellen*. Deze werkwoorden kunnen dus optreden zonder hulp van enig ander werkwoord, bijvoorbeeld:

1. Irma speelde in de tuin.
2. Zoetemelk fietste.
3. Ruth belde al vroeg op.

Koppelwerkwoorden

Koppelwerkwoorden zijn werkwoorden die optreden in een naamwoordelijk gezegde. Het zijn: *zijn, worden, schijnen, blijken, dunken, blijven, lijken, heten, en voorkomen*.

Bijvoorbeeld:

1. Erna *is* diëtiste.
2. De chauffeur *werd* ongeduldig.
3. Onze bureauredactrice *bleek* onvervangbaar.

Hulpwerkwoorden

Hulpwerkwoorden zijn werkwoorden die niet zelfstandig een gezegde vormen, maar uitsluitend in verbinding met andere werkwoorden, zoals *hebben* en *zijn* in *Ze hebben gefietst* of *We zijn gisteren teruggekomen* of *worden* in *Piet wordt gepest*.

Persoonlijk voornaamwoord

Te onderscheiden zijn persoonlijke voornaamwoorden van de 1^e persoon (*ik, me, mij, we, wij, ons*), van de 2^e persoon (*jij, je, jou, gij, u, jullie*) en van de 3^e persoon (*hij, hem, 'm, zij, ze, haar, d'r, hun, hen, het*).

Het heet persoonlijk voornaamwoord als uit de context duidelijk is, waarnaar het verwijst:

1. Wij zagen het huis. *Het* moest pas geschilderd zijn.
2. *Het* is zeker, *dat Inez vanmiddag komt*.

Bezittelijk voornaamwoord

Bezittelijke voornaamwoorden zijn woorden die een relatie van 'bezit' uitdrukken: *mijn* boek; *jouw* broer; *zijn* fiets; *jullie* gezeur; *haar* ogen.

Bezittelijke voornaamwoorden kunnen (voorafgaand door een lidwoord) zelfstandig gebruikt worden: dit zijn *de mijne*, dat *de jouwe*. Het is onmogelijk *de mijne* of *de jouwe* aan te vullen tot bijvoorbeeld: => *de mijne huizen*. Uit context of situatie kan altijd worden opgemaakt waarnaar het zelfstandig gebruikte voornaamwoord verwijst.

Aanwijzend voornaamwoord

Aanwijzende voornaamwoorden zijn: *die, deze, dat, dit, dezelfde, hetzelfde, diezelfde, datzelfde, zo'n, zulk, zulk een, dusdanige, dergelijk, zodanige* en *zelf*.

Een paar voorbeelden:

1. Karel kreeg *hetzelfde* cadeau als Jet.
2. *Zulke* opmerkingen kun je beter niet maken.
3. Piet *zelf* deed de deur open.

Betrekkelijk voornaamwoord

In:

1. De jongen *die* daar loopt, is mijn neefje.

heeft *die* betrekking op *De jongen*. We noemen *die* een betrekkelijk voornaamwoord en *de jongen* het antecedent (= woord dat voorafgaat).

Betrekkelijke voornaamwoorden zijn dus eigenlijk aanwijzende voornaamwoorden die het begin inleiden van een bijvoeglijke bijzin. Nog een paar voorbeelden:

2. Het boek *dat* daar ligt. (*dat* = betrekkelijk voornaamwoord; *het boek* = antecedent).
3. De vriend op wie ik vertrouw. (*wie* = betrekkelijk voornaamwoord; *de vriend* = antecedent)
4. De namen welke ik opsomde. (*welke* = betrekkelijk voornaamwoord; *De namen* = antecedent)
5. De jongen *wie* (die) ik het gegeven heb. (*wie (die)* = betrekkelijk voornaamwoord; *de jongen* = antecedent)

Enkele betrekkelijke voornaamwoorden komen zonder antecedent voor; we noemen ze betrekkelijke voornaamwoorden met ingesloten antecedent. Dit ingesloten antecedent kan men door parafrasering 'zichtbaar' maken:

- 6a. *Wie* het weet, mag het zeggen.
- 6b. *Degene die* het weet, mag het zeggen.
- 7a. *Wat* je daar doet, is heel gevaarlijk.
- 7b. *Datgene wat* je daar doet, is heel gevaarlijk.

Vragend voornaamwoord

Vragende voornaamwoorden vragen naar namen, eigenschappen of nadere detailleringen, bijvoorbeeld:

1. *Wie* heeft hier zitten roken?
2. *Wat* ligt daar op de grond?
3. *Welk* boek was dat?

Het woord *hoe* is geen voornaamwoord, maar een bijwoord.

Onbepaald voornaamwoord

Onbepaalde voornaamwoorden worden gebruikt om personen of zaken aan te duiden zonder dat men nadere bijzonderheden daaromtrent kan of wil vermelden.

Als zelfstandig onbepaalde voornaamwoorden komen voor: *men, iemand, niemand, iets, niets, wat, het, geen, deze of gene, sommige, (de) (het) een of ander, ieder(een), al, alles, elk(een), menigeen, wie ook (maar), wat ook (maar)*, bijvoorbeeld:

1. *Men* kan nooit weten.
2. Er was *niemand* geweest.
3. *Het* was met haar gedaan.

Als in de context niet duidelijk is waarnaar *het* verwijst, noemen we het een onbepaald voornaamwoord, zoals in zin 5 en 6:

4. *Het* regent
5. Jan heeft *het* op mij gemunt.

Bijwoord

Bijwoorden zijn woorden die zonder toevoeging van andere woorden de functie van bijwoordelijke bepaling in een zin kunnen hebben. Er zijn bijwoorden die veranderingen kunnen ondergaan en andere die onveranderlijk zijn.

Tot het eerste type behoren alle woorden die ook bijvoeglijke naamwoorden kunnen zijn, maar die door hun gebruik in de zin als bijwoord worden beschouwd.

Bijvoorbeeld:

1. Hij is *klein*. (bijvoeglijk naamwoord)
2. Hij schrijft *klein* (bijwoord)

De veranderingen die deze bijwoorden kunnen ondergaan, zijn de uitgangen van de trappen van vergelijking (net als bij de bijvoeglijke naamwoorden),

Bijvoorbeeld:

3. Hij schrijft *klein, kleiner, kleinst*.
4. Jesse loopt *hard, harder, hardst*.

Het tweede type bijwoorden is onder alle omstandigheden onveranderlijk.

Ze duiden plaats aan (*hier, daar, waar, nergens, overal, elders* en dergelijke), tijd (*nu, dan, toen, gisteren, morgen, dadelijk, eens* en andere), oorzaak (*hierdoor, daardoor, deswege* en andere), hoedanigheid (*zo, dus, zeer, bijzonder* en andere), modaliteit (*wel, blijkbaar, inderdaad, toch, niet* en andere) enzovoort.

Voorzetsel

Voorzetsels worden ook wel *kast of kooi* woorden genoemd. Je kunt ze voor het *kooi* of *kast* plaatsen.

De meeste voorzetsels zijn plaatsaanduidingen. Hierbij kan je *de kast* of *het kooitje* gebruiken. Bijvoorbeeld: *in de kast, op de kast, naast de kast, door de kast, van de kast, beneden de kast, langs de kast*.

Daarnaast worden voorzetsels in tijdsaanduidingen gebruikt. Bijvoorbeeld: *sedert, gedurende, op, door, omstreeks, vanaf, tussen, om*.

Zonder dat er van dimensies in tijd of plaats sprake is, komen voorzetsels eveneens voor, zoals wegens het slechte weer, ondanks de prijzen, tegen de dictatuur, voor de vrijheid, volgens het weerbericht.

Een en hetzelfde voorzetsel kan in alle drie deze functies voorkomen, bijvoorbeeld:

1. Onze burens gaan *naar* de Antillen. (plaatsbepaling)
2. Het loopt al aardig *naar* zessen. (tijdsbepaling)
3. *Naar* mijn mening heeft hij ongelijk. (geen dimensie)

Voegwoord

Voegwoorden zijn woorden die woordgroepen met een persoonsvorm (dus zinnen) met elkaar kunnen verbinden. We onderscheiden twee soorten, die altijd als zodanig benoemd worden: nevenschikkende voegwoorden en onderschikkende voegwoorden.

Er zijn slechts enkele nevenschikkende voegwoorden: *en, noch, maar, doch, of, want* en *dus*.

Ze verbinden altijd gelijkwaardige eenheden, dus bijvoorbeeld twee of meer hoofdzinnen,

twee of meer bijzinnen, twee of mee gelijksoortige woordgroepen, twee of meer woorden van dezelfde woordsoorten.

Voorbeelden:

1. Els is binnen *en* Irene is in de tuin. (twee hoofdzinnen)
2. Els *noch* Irene was binnen. (twee zelfstandige naamwoorden)
3. Benzine is duurder geworden, *maar (doch)* dieselolie is nog de oude prijs. (twee hoofdzinnen)
4. In de keuken *of* in de tuin. (twee voorzetselgroepen)
5. Vandaag *of* morgen. (twee bijwoorden)
6. We gaan naar huis, *want* het wordt al donker. (twee hoofdzinnen)
7. Het wordt als donker, *dus* we gaan naar huis. (twee hoofdzinnen)
8. Ik hoor dat Piet een auto gekocht heeft, *maar* dat hij geen geld heeft voor benzine. (twee bijzinnen)

Tot de nevenschikkende voegwoorden rekenen we ook verbindingen als *zowel...als*, *noch...noch*, *hetzij...hetzij*.

Onderschikkende voegwoorden verbinden altijd bijzinnen met andere zinnen. Zeer veel voorkomende zijn *dat*, *of*, *omdat*, *zodat*, *daar*, *aangezien*, *opdat*, *als*, *wanneer*, *terwijl*, *hoewel*, *zoals*, *indien*. Voorbeelden:

9. Ik hoor *dat* Piet een nieuwe auto gekocht heeft.
10. Weet jij *of* Piet een nieuwe auto gekocht heeft?
11. Greta komt daar niet *omdat(daar, aangezien)* ze geen tijd heeft.
12. *Als (wanneer, indien)* het mooi weer blijft, maken we een fietstocht.

Veel onderschikkende voegwoorden hebben als tweede lid *dat* (bijvoorbeeld *omdat*, *doordat*, *zodat*) of er kan in spreektaal *dat* aan toegevoegd worden (bijvoorbeeld *terwijl (dat)*, *naarmate (dat)*, *ofschoon (dat)*, *voorzover (dat)*).

Na een onderschikkend voegwoord volgt een bijzin, die herkenbaar is aan de typische bijzinsvolgorde (persoonsvorm achteraan):

Het voegwoord *of* kan nevenschikkend of onderschikkend zijn, bijvoorbeeld:

13. We gaan met de fiets *of* met de tram. (nevenschikkend)
14. Ik weet niet *of* je met de fiets wilt gaan. (onderschikkend)